

Chemie a fyzika pevných látek – p2

difrakce rtg. záření na pevných látkách, reciproká mřížka

Doc. Michal Hušák dr. Ing.

Doporučená literatura:

B. Kratochvíl , L. Jenšovský - Úvod do krystalochemie

Kratochvíl B.: Chemie a fyzika pevných látek I. skriptum. VŠCHT Praha 1994. (<http://tresen.vscht.cz/min/eso>)

Kratochvíl B. a spol.: Základy fyziky a chemie pevných látek II. skriptum. VŠCHT Praha 1990. (<http://tresen.vscht.cz/min/eso>)

Kratochvíl B. a kol.: Příklady z fyziky pevných látek. skriptum. VŠCHT Praha 1991.

Obsah přednášky

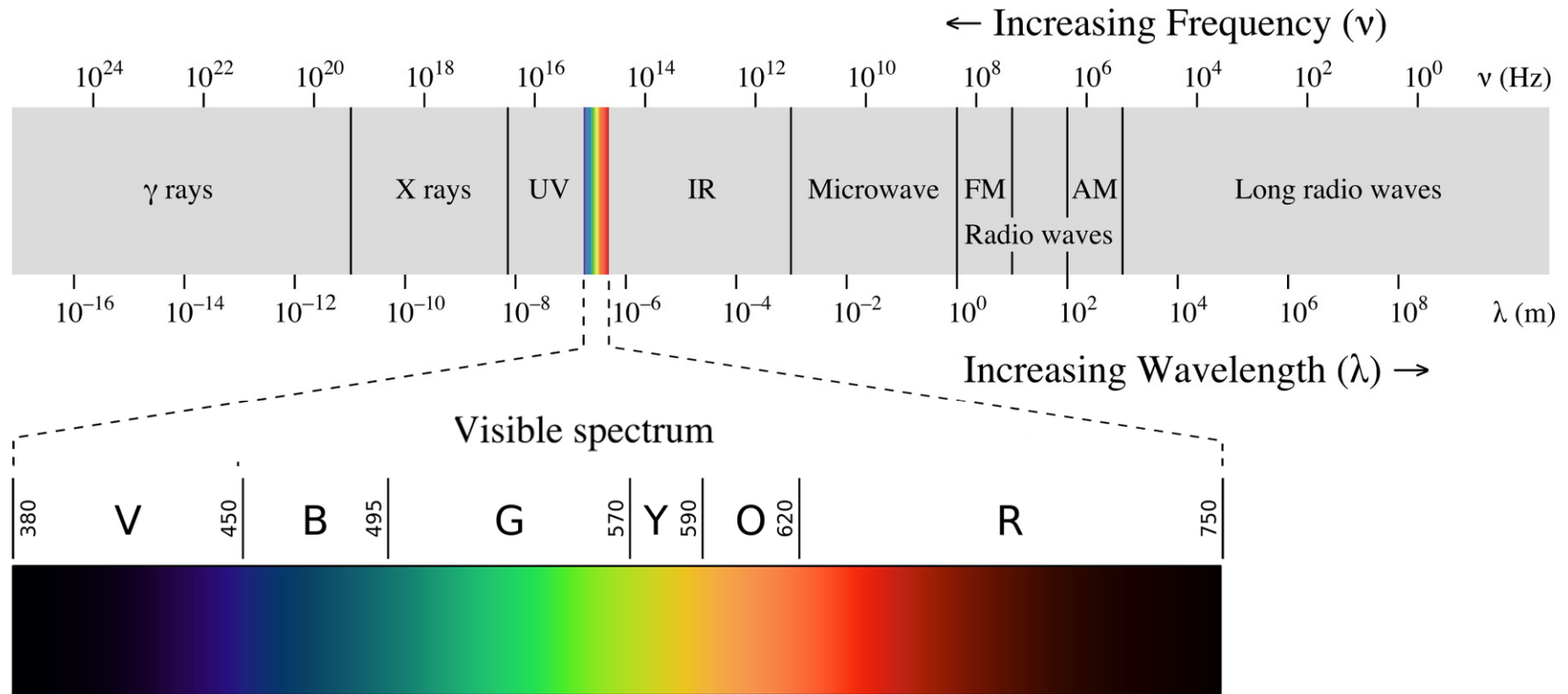
- Interakce rtg záření s pevnou látkou
- Difrakce rtg záření
- Braggova rovnice
- Roviny (hkl)
- Ewaldova konstrukce

Vlastnosti záření pro výzkum krystalů

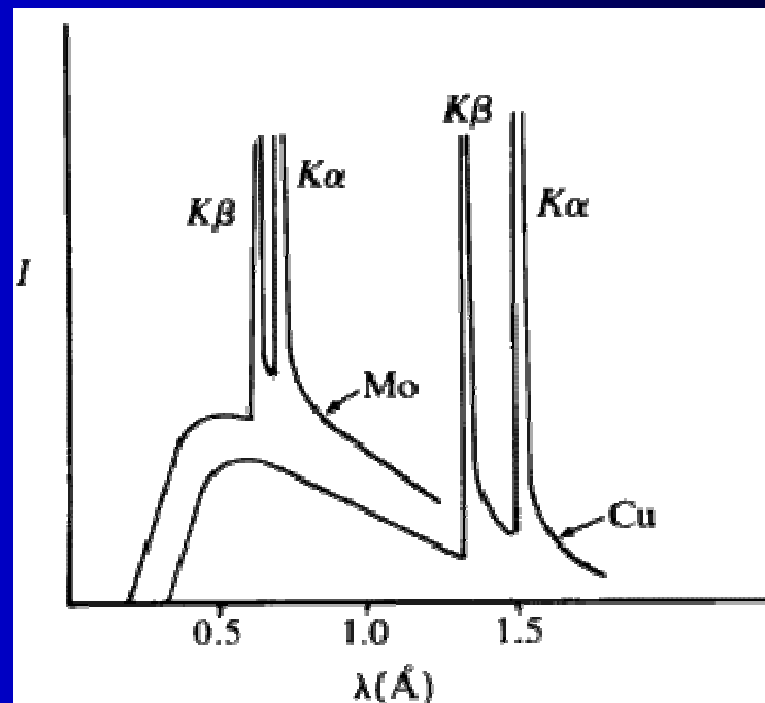
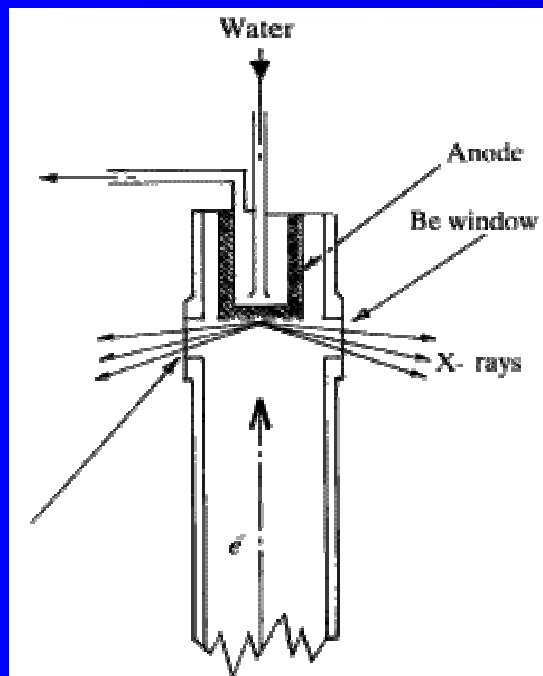
- $\lambda = \frac{h}{m \cdot v}$ (Plankova konstanta h) / (hmotnost m * rychlost v)
- $\lambda \cong$ typická vzdálenost mezi zkoumanými objekty

Typ záření	zdroj	Charakter interakce s objektem
X-ray, Rentgenové záření	RTG lampa, synchrotron	Odraz na elektronech
pomalé neutrony	Jaderný reaktor, synchrotron	Interakce s jádrem atomů
elektrony	Elektronový mikroskop	Odraz na elektrostatických potenciálech

Elektromagnetické záření

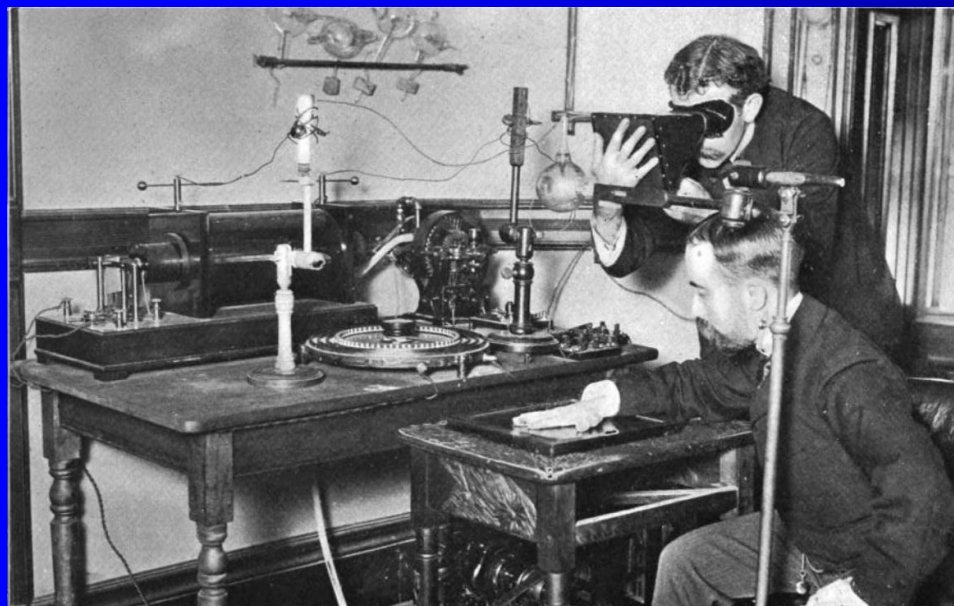

Zdroje rentgenového záření – RTG lampa

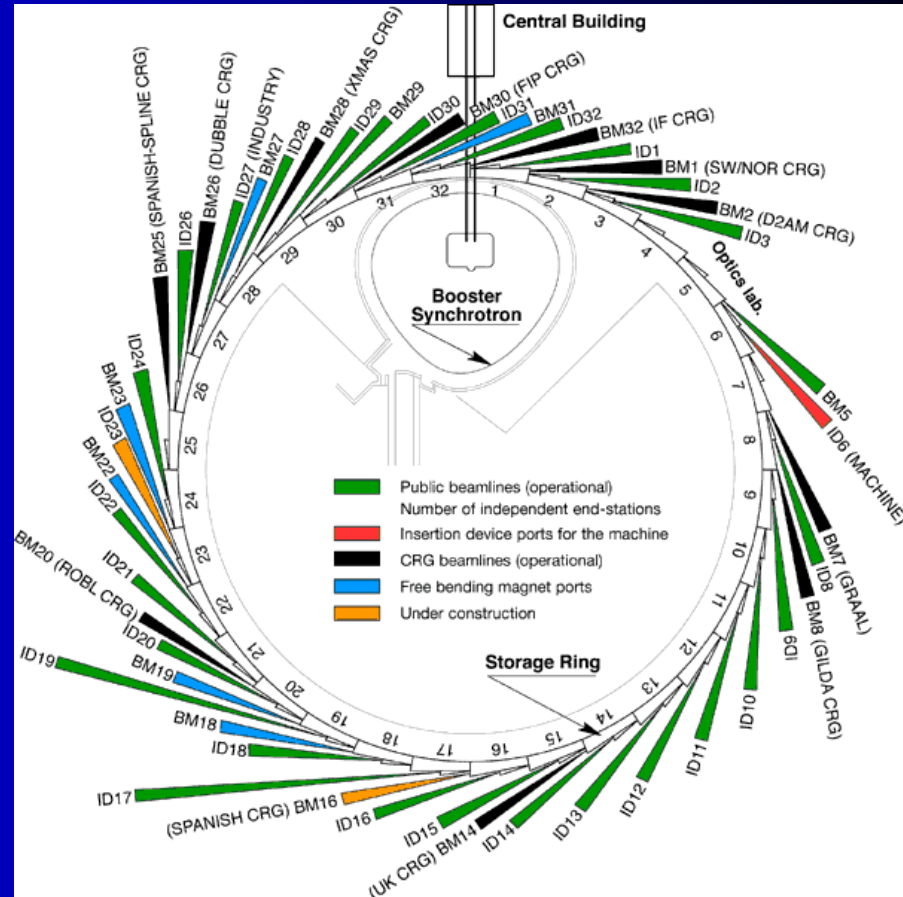

Materiál lampy	$\lambda(K\alpha)$ Å ($\text{Å}=10^{-10}\text{m}$)
Mo	0.71073
Cu	1.54184
Co	1.79026
Fe	1.93736

Zdroje rentgenového záření – RTG lampa

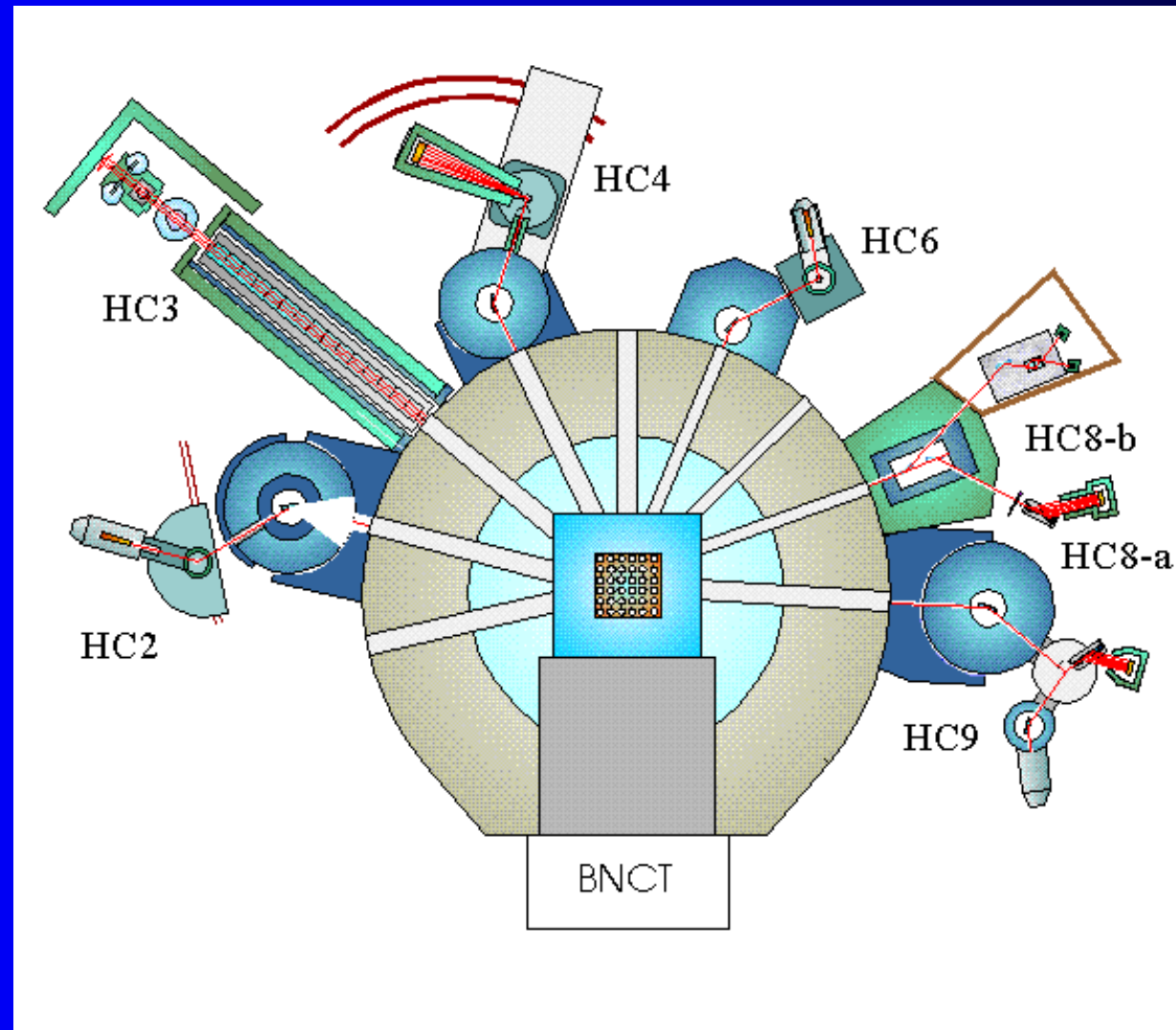
Zdroje rentgenového záření – synchrotron

Výhody ve srovnání s RTG-lampou:

vysoká intenzita, nastavitelná vlnová délka, zaostřený svazek

Zdroj neutronového záření jaderný reaktor

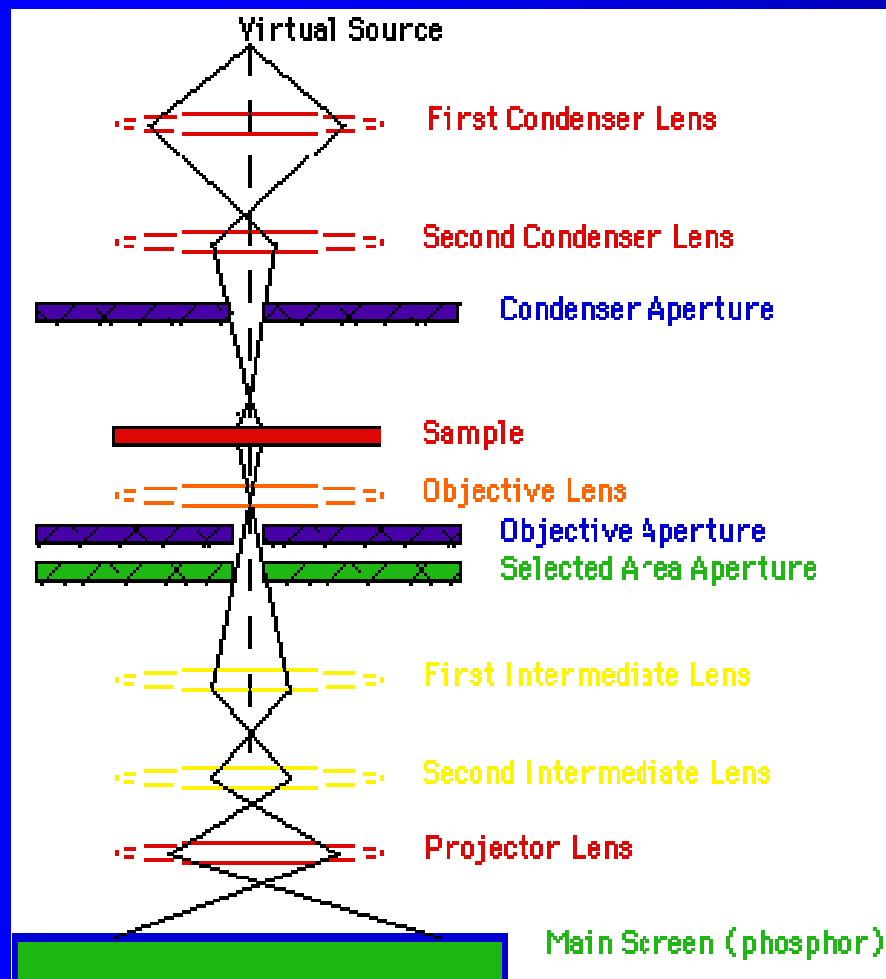
Zdroj neutronového záření - štěpný zdroj

Princip:

- Urychlené vodíkové H-atomy jsou zbavny elektornů (Linac)
- Zíkané protony jsou uchovávané v akumulátoru
- Dopadem protonů na kapalnou rtuť vznikají neutrony

Zdroje elektronů transmisní elektronový mikroskop

Interakce krystalu a záření

- Absorbce

$I = I_0 * e^{-\mu x}$ Lambertův-Beerův zákon

μ - absorpční koeficient , x - tloušťka vrstvy

- Fluorescence

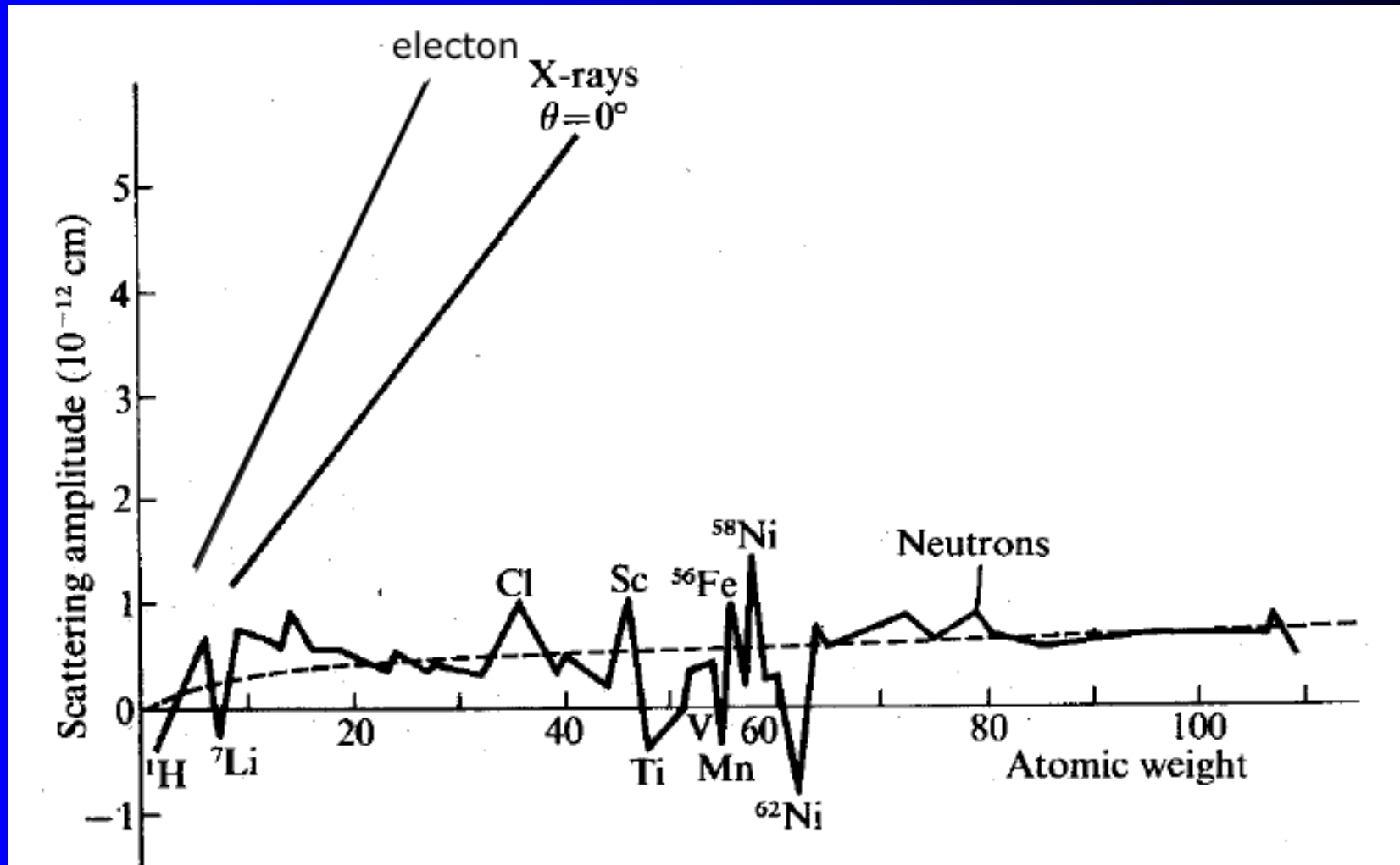
$$\lambda_{\text{prim}} < \lambda_{\text{fluro}} \quad E_{\text{prim}} > E_{\text{fluor}}$$

Efektu využívá Rentgenová fluorescenční analýza
(analýza obsahu prvků ve vzorku)

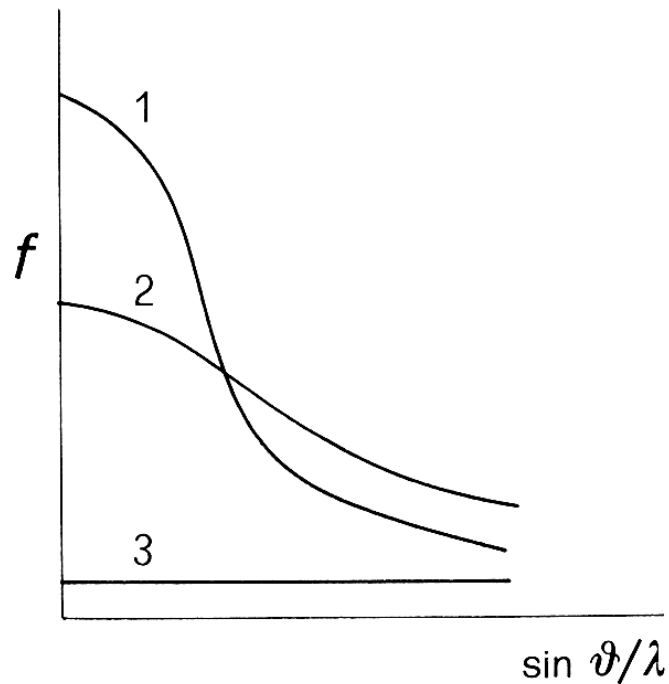
- Rozptyl – difrakce

λ je konstantní, rozkmitané elektrony dále emitují

Srovnání záření atomový rozptylový faktor / typ atomu

Srovnání záření atomový rozptylového faktoru / úhel difrakce

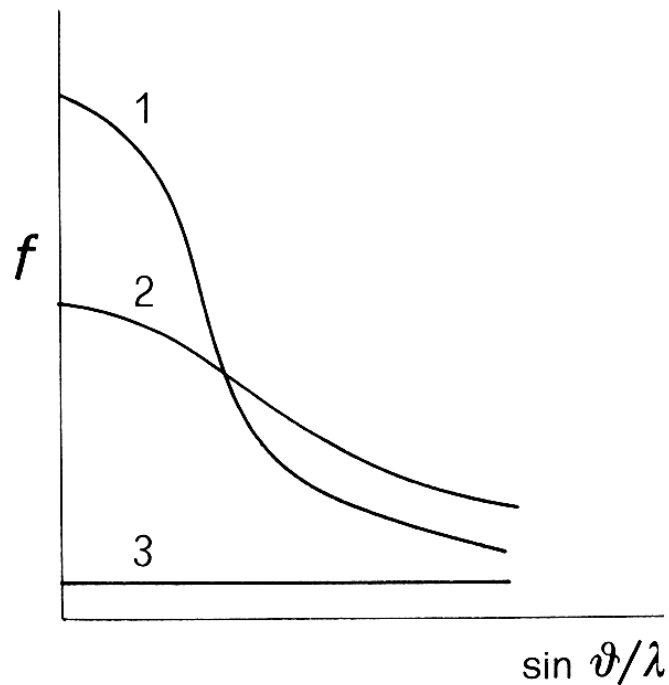

Fig. 3.B.7. Typical scattering curves for: (1) electrons; (2) X-rays; (3) neutrons.

- pro neutrony
rozptylový faktor
nezávisí na uhlu
rozptylu

- pro elektrony
schopnost rozptylu s
úhlem rychle klesá

Srovnání záření atomový rozptylového faktoru / vlnová délka záření

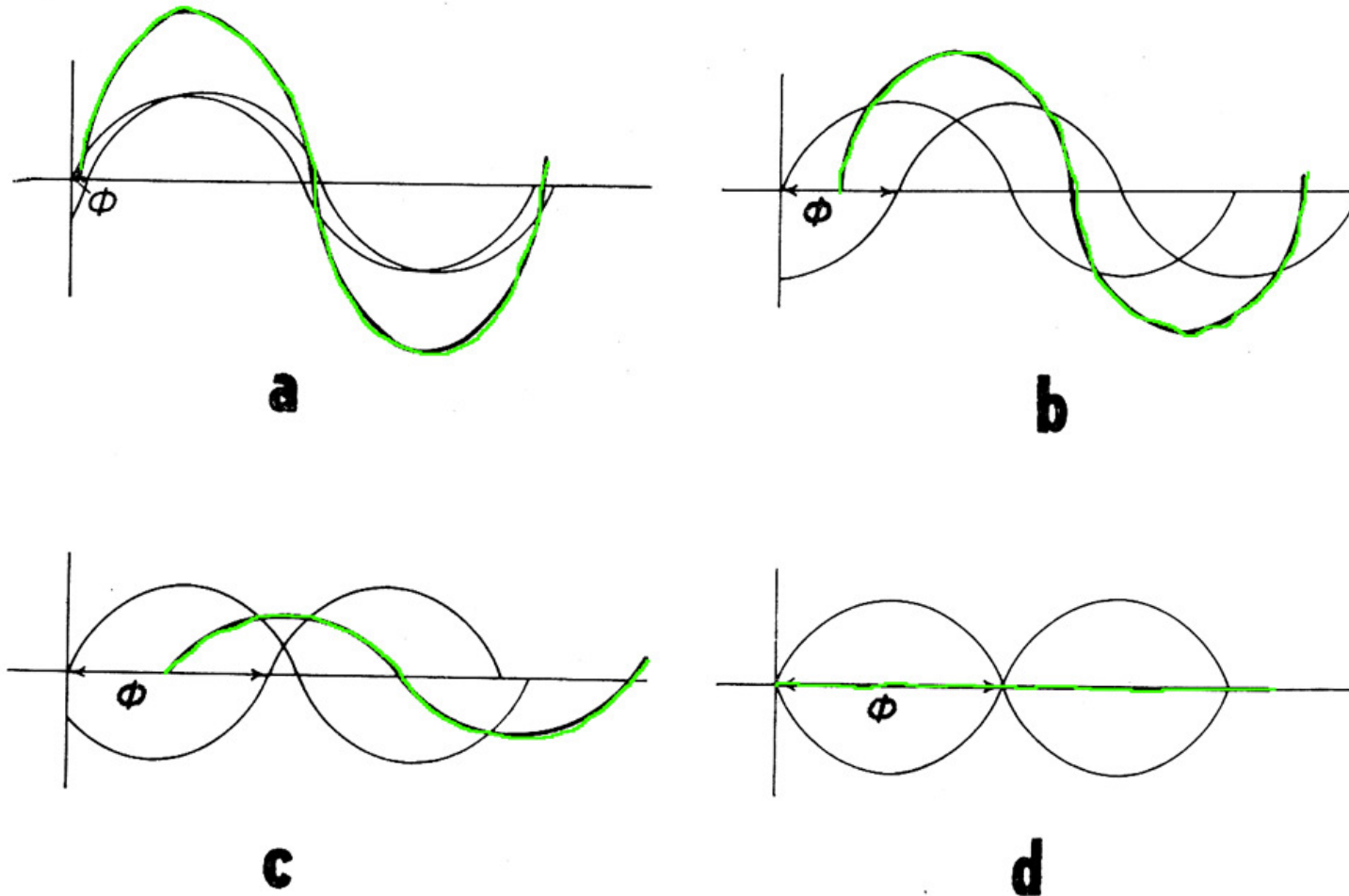
Fig. 3.B.7. Typical scattering curves for: (1) electrons; (2) X-rays; (3) neutrons.

- čím kratší vlnová
délka tím menší
intenzita difrakce při
stejném difrakčním
úhlu

Výhody a nevýhody různých typů záření

Záření	Malé krystaly- mikrokrystaly	Přesné pozice atomů	Viditelnost lehkých atomů	Doba experimentu	Cena experimentu
X-ray lampa	nevhodné	ano	špatná	střední	nízká
X-ray synchrotron	ano	ano	střední	krátká	vysoká
neutrony	ne	ano	výborná	velmi dlouhá	vysoká
elektrony	velmi vhodné	ne	střední	velice krátká	nízká

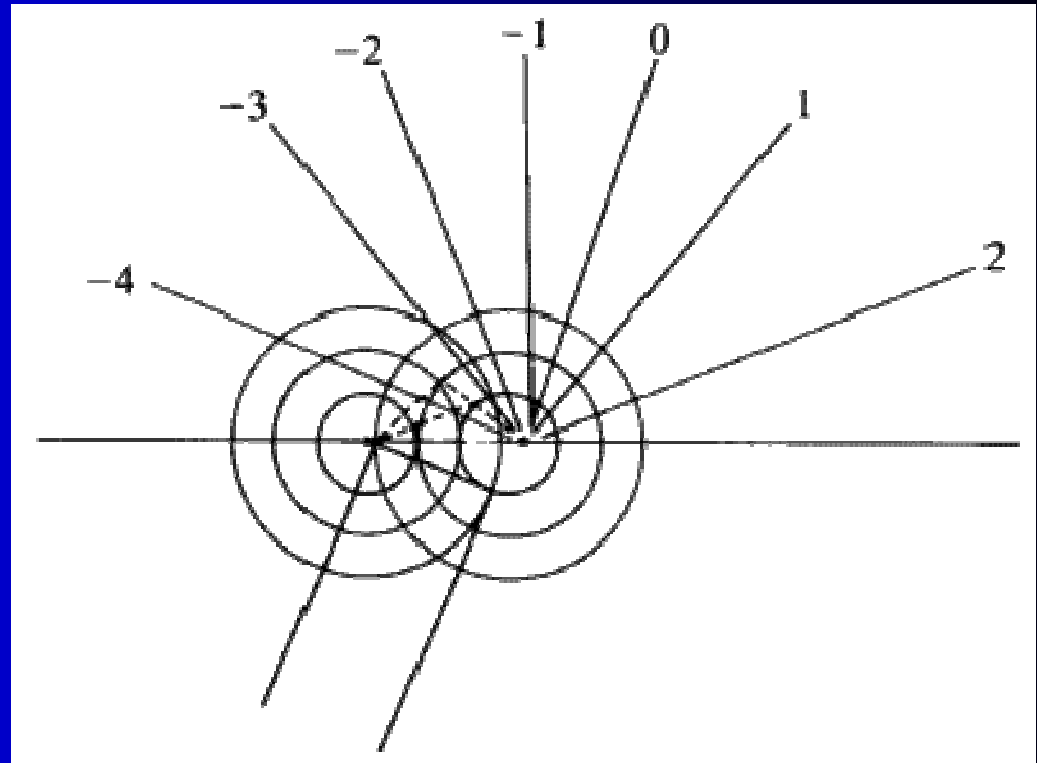
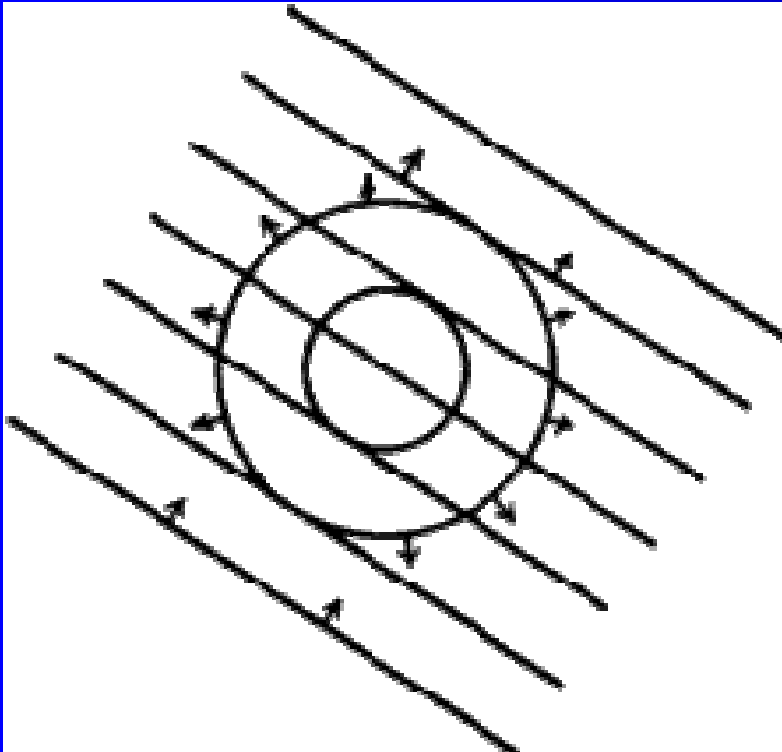
Skládání vln

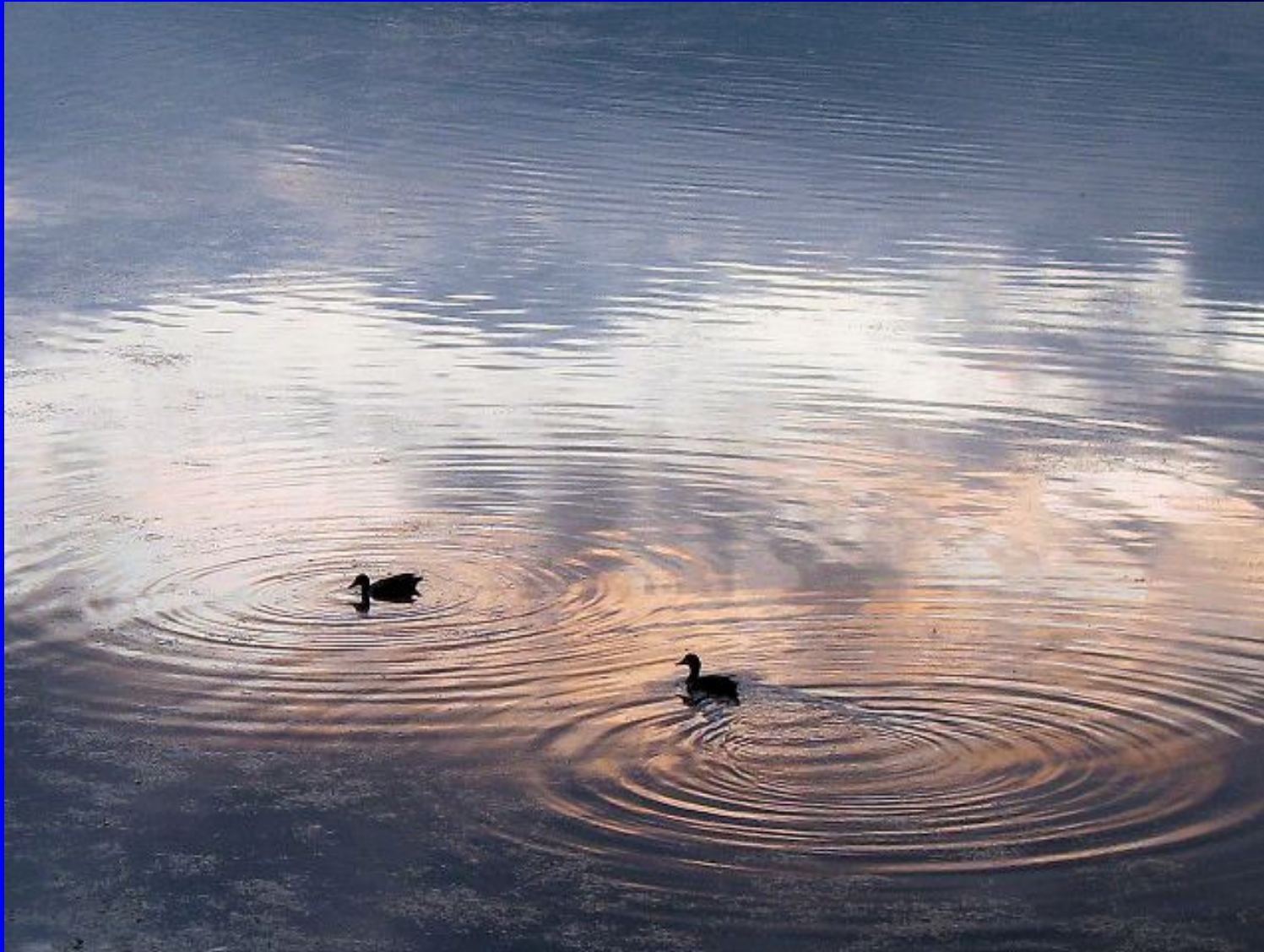
Obr. 51. Vliv velikosti fázového posunu (úhlu) ϕ na zesílení (a, b), zeslabení (c) nebo zániku (d) vlnění při interferenci dvou vln

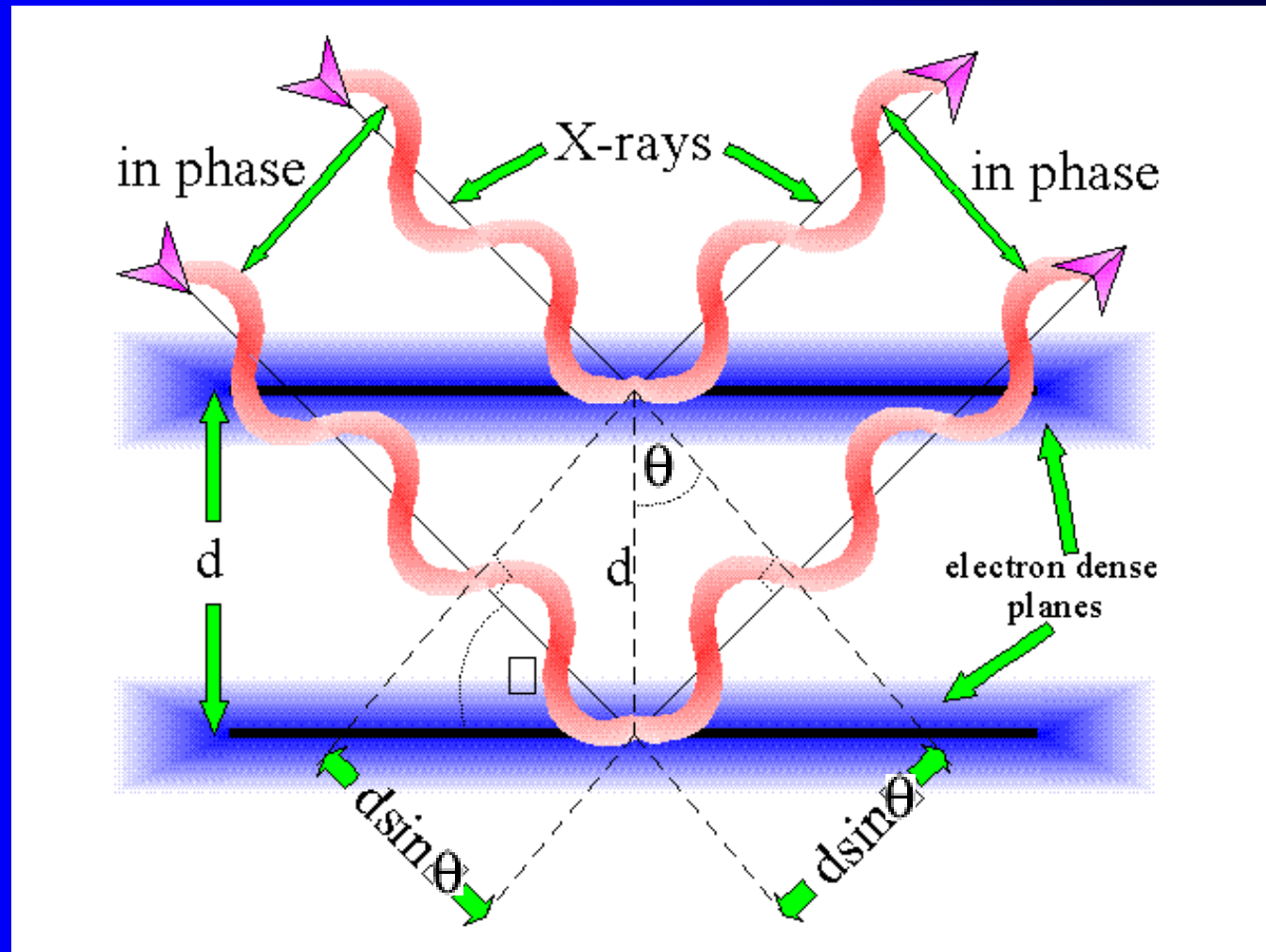
Interakce se zářením

Interakce se zářením - analogie

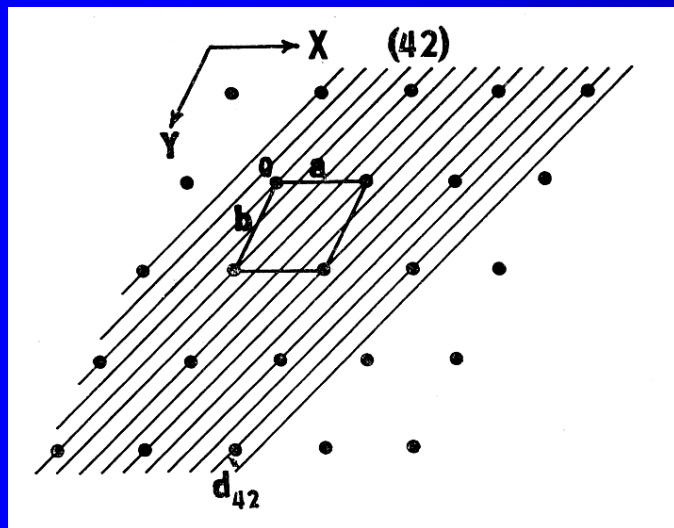
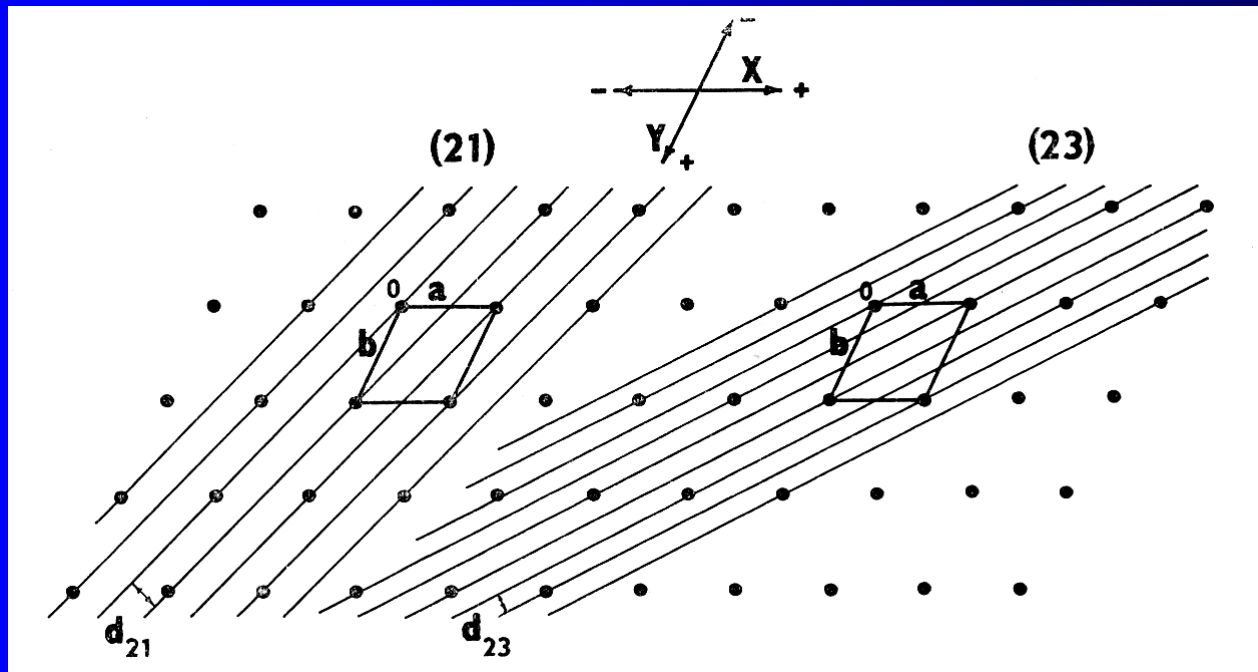

Braggova rovnice

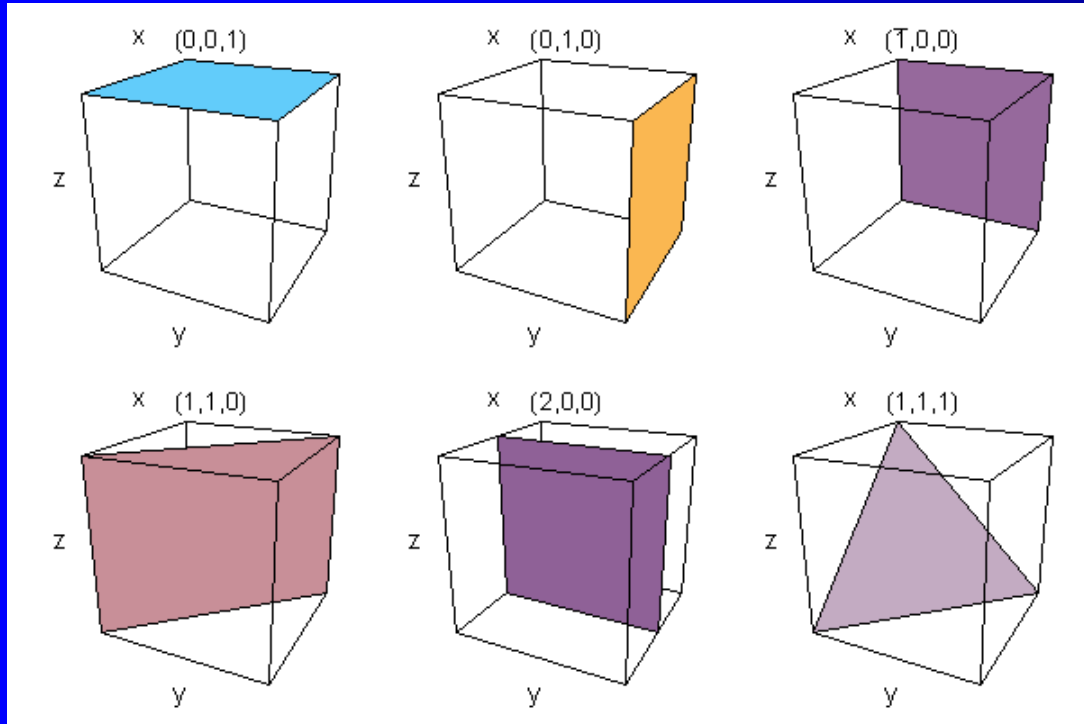
$$2d \cdot \sin(\theta) = n \cdot \lambda$$

Millerovy indexy

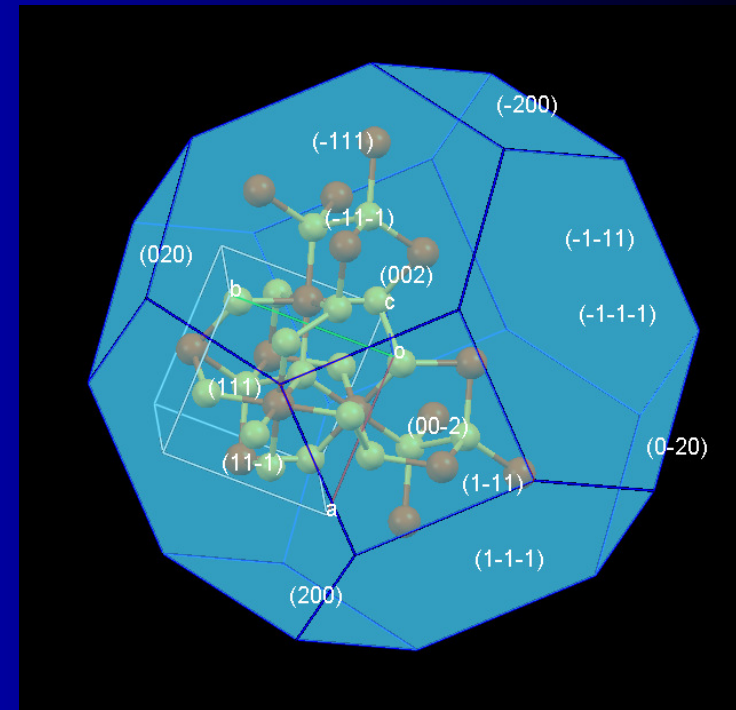

$$d_{42} = 1/2 * d_{21}$$

Millerovy indexy

Millerovy indexy v prostoru

Millerovy indexy použité pro popis vnějšího tvaru krystalu pyritu

Vztah d-hkl, mřížkové parametry

Trojklonná soustava

$$\frac{1}{d^2} = \left[\frac{h^2}{a^2} \sin^2 \alpha + \frac{k^2}{b^2} \sin^2 \beta + \frac{l^2}{c^2} \sin^2 \gamma + \frac{2hk}{ab} (\cos \alpha \cos \beta - \cos \gamma) + \frac{2kl}{bc} (\cos \beta \cos \gamma - \cos \alpha) + \frac{2lh}{ca} (\cos \gamma \cos \alpha - \cos \beta) \right] / (1 - \cos^2 \alpha - \cos^2 \beta - \cos^2 \gamma + 2 \cos \alpha \cos \beta \cos \gamma)$$

Jednoklonná soustava (první orientace os)

$$\frac{1}{d^2} = \left(\frac{h^2}{a^2} + \frac{l^2}{c^2} - \frac{2hl \cos \beta}{ac} \right) / \sin^2 \beta + \frac{k^2}{b^2}$$

Kosočtverečná soustava

$$\frac{1}{d^2} = \frac{h^2}{a^2} + \frac{k^2}{b^2} + \frac{l^2}{c^2}$$

Klencová soustava

$$\frac{1}{d^2} = \frac{(h^2 + k^2 + l^2) \sin^2 \alpha + 2(hk + kl + hl) (\cos^2 \alpha - \cos \alpha)}{a^2 (1 - 3 \cos^2 \alpha + 2 \cos^3 \alpha)}$$

Čtverečná soustava

$$\frac{1}{d^2} = \frac{h^2 + k^2}{a^2} + \frac{l^2}{c^2}$$

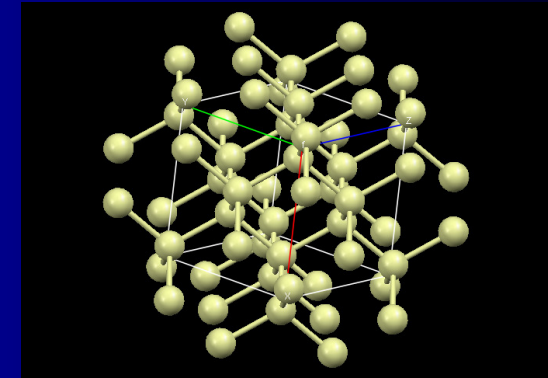
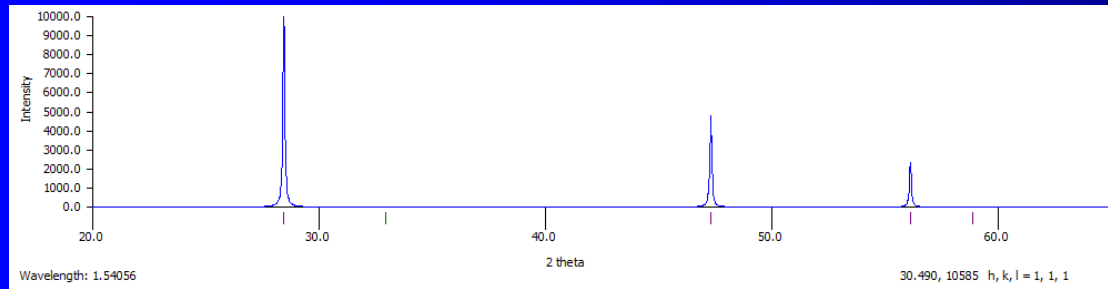
Šesterečná soustava

$$\frac{1}{d^2} = \frac{4(h^2 + hk + k^2)}{3a^2} + \frac{l^2}{c^2}$$

Krychlová soustava

$$\frac{1}{d^2} = \frac{h^2 + k^2 + l^2}{a^2}$$

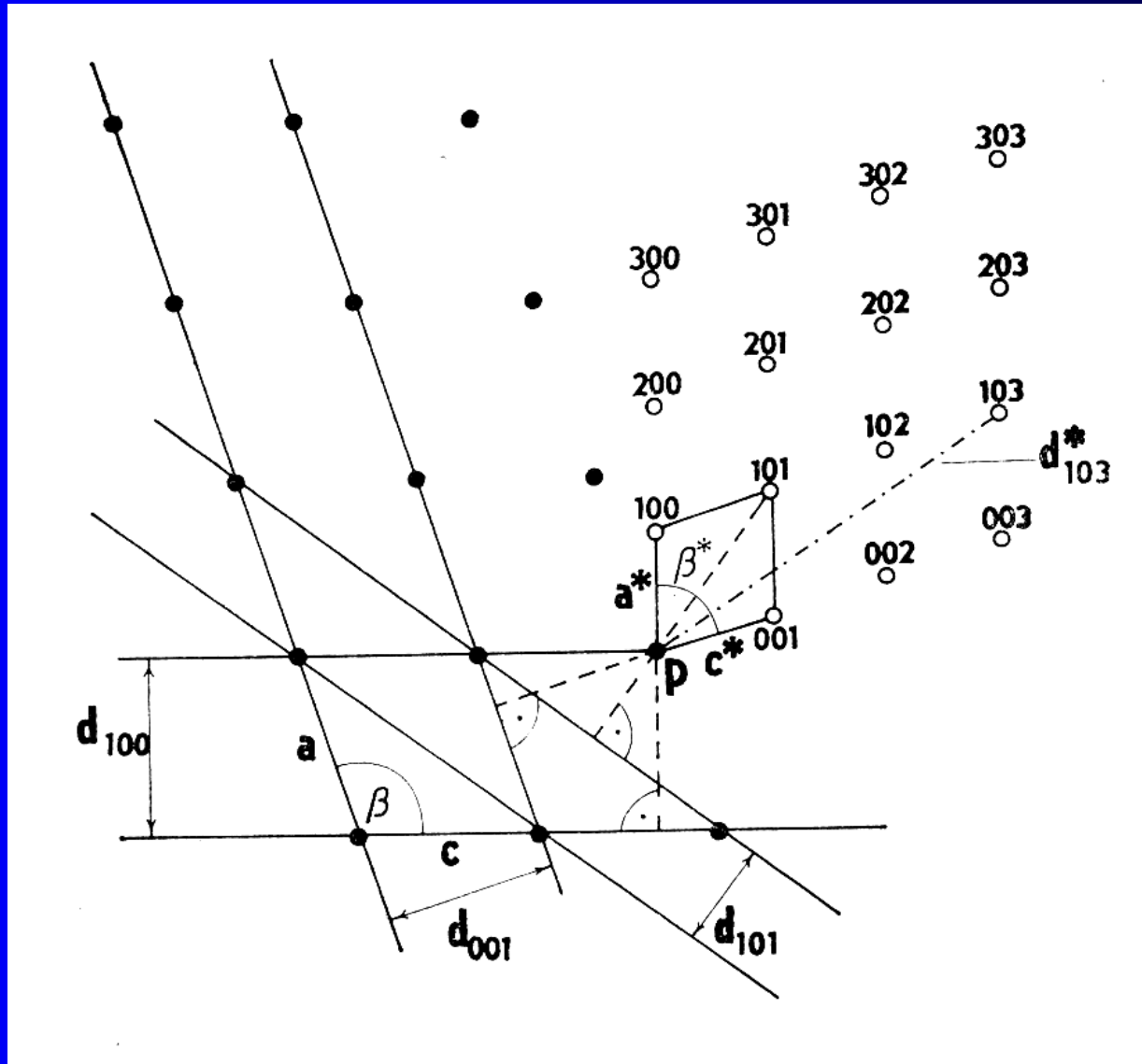
Určení mřížkových parametrů – kubická soustava Si

$$1/(d*d) = (h*h+k*k+l*l)/(a*a) = Q / (a*a), \quad \lambda=1.54056$$

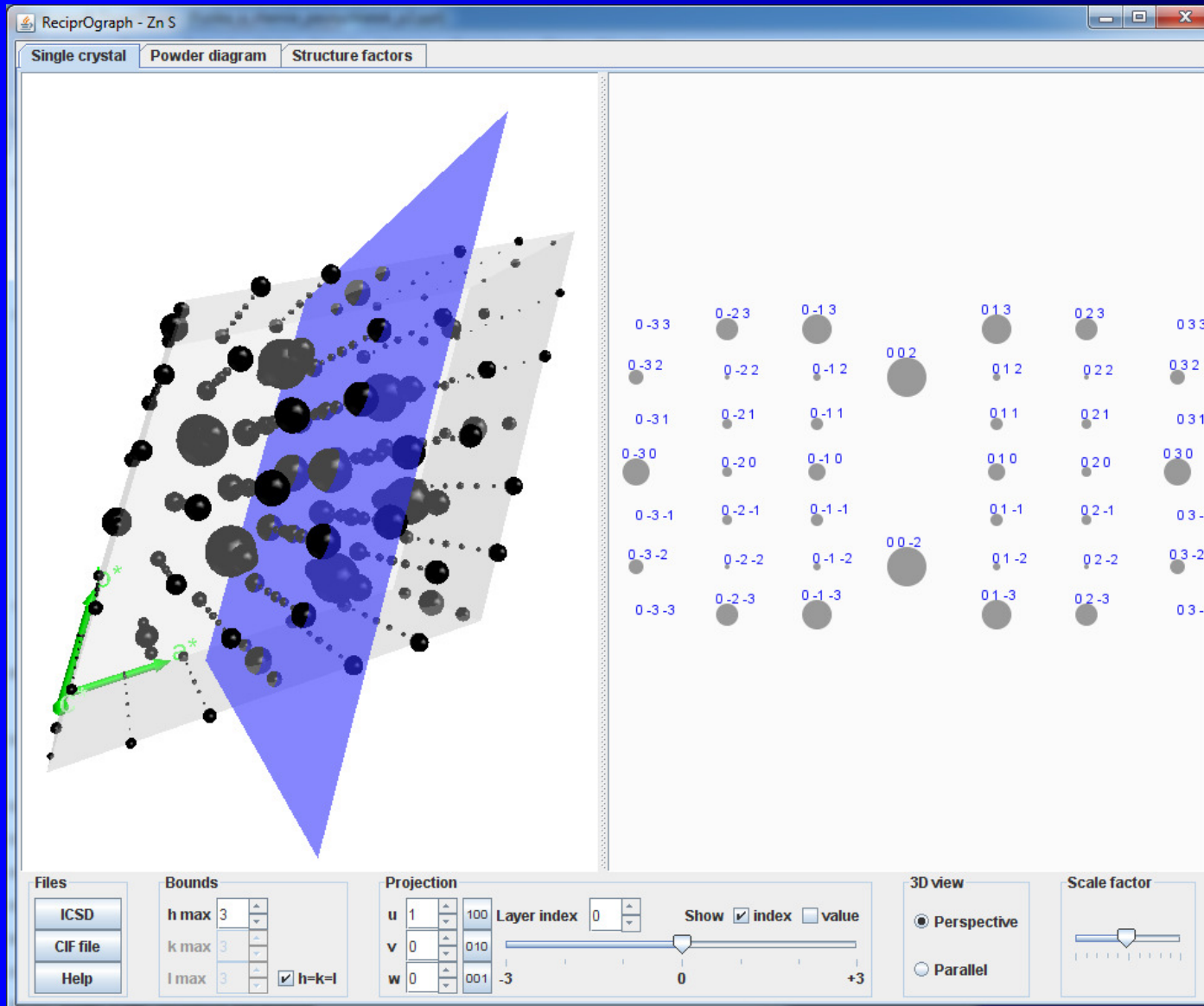
2θ	d=0.5*λ/sin(θ)	h,k,l	Q=h*h+k*k+l*l	a=sqr(Q*d*d)
			Špatná indexace	
28.453	3.1343	001	1	3.134331675
47.301	1.9201	011	2	2.715499522
56.124	1.6374	111	3	2.836072047
			Správná indexace	
28.453	3.1343	111	3	5.428821708
47.301	1.9201	220	8	5.430999045
56.124	1.6374	311	11	5.430664514

Reciproká mřížka

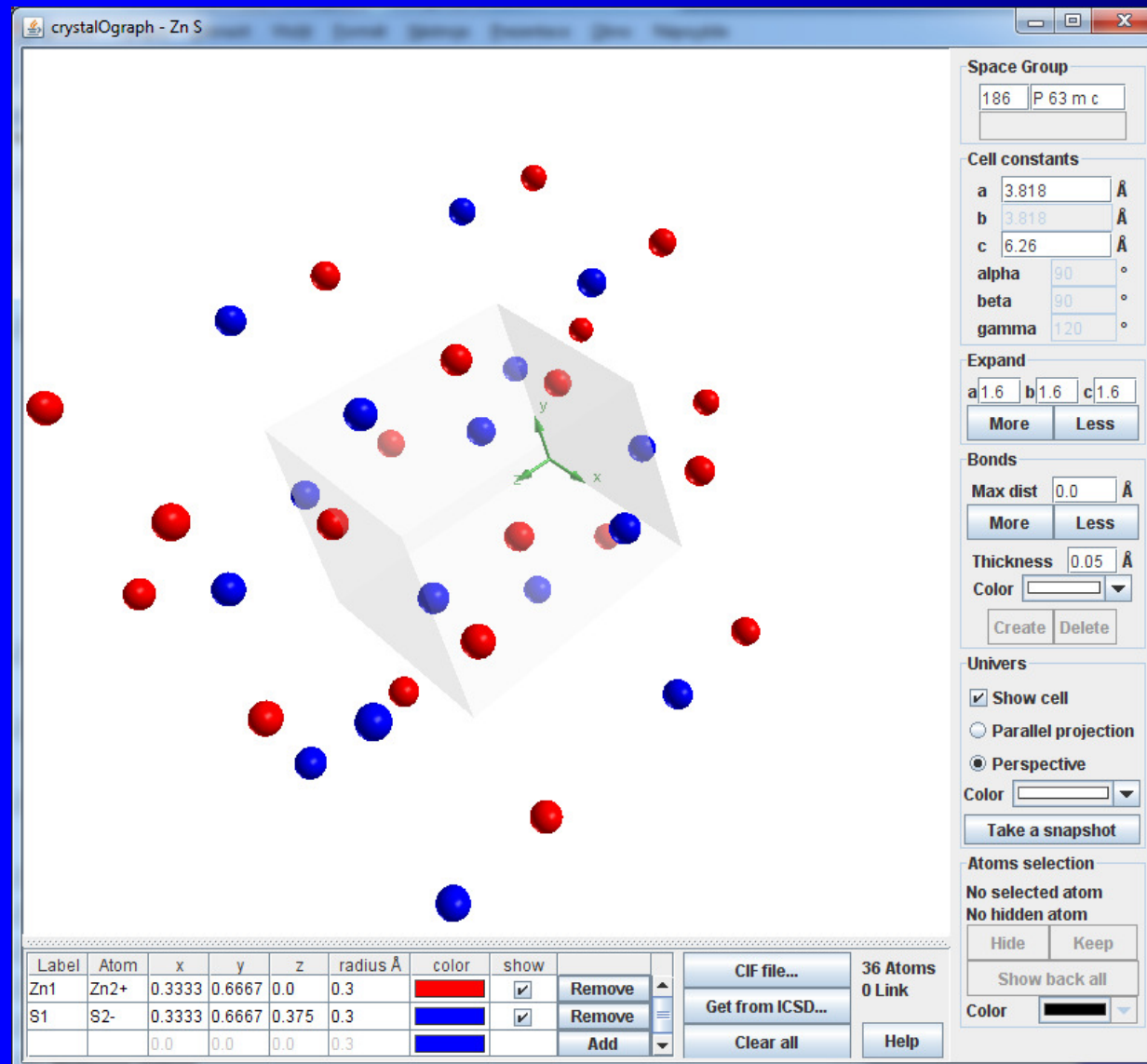

Reciproká mřížka

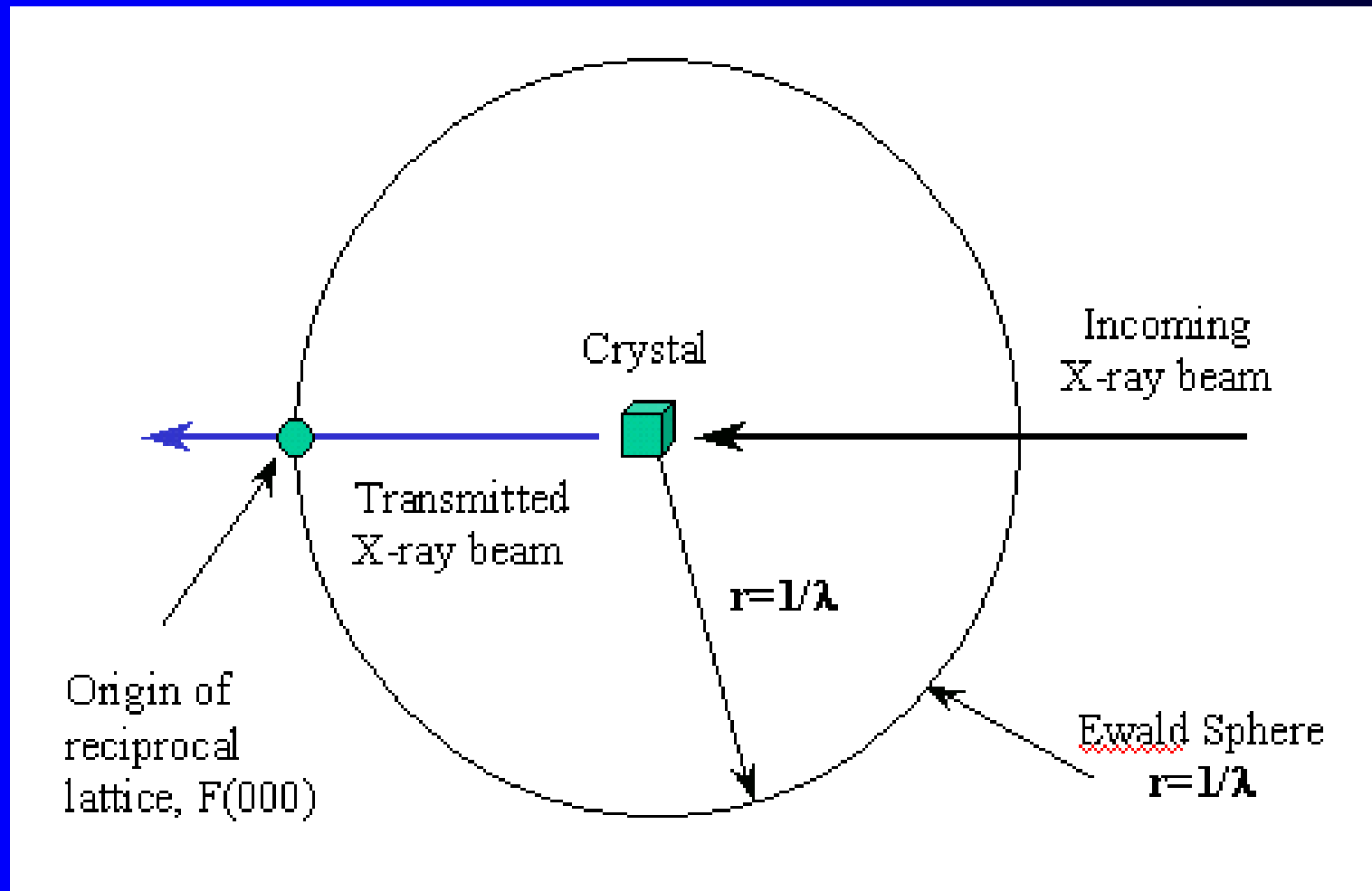
Simulace
vážené
reciproké
mřížky
hexagonální
ZnS

Reálná mřížka

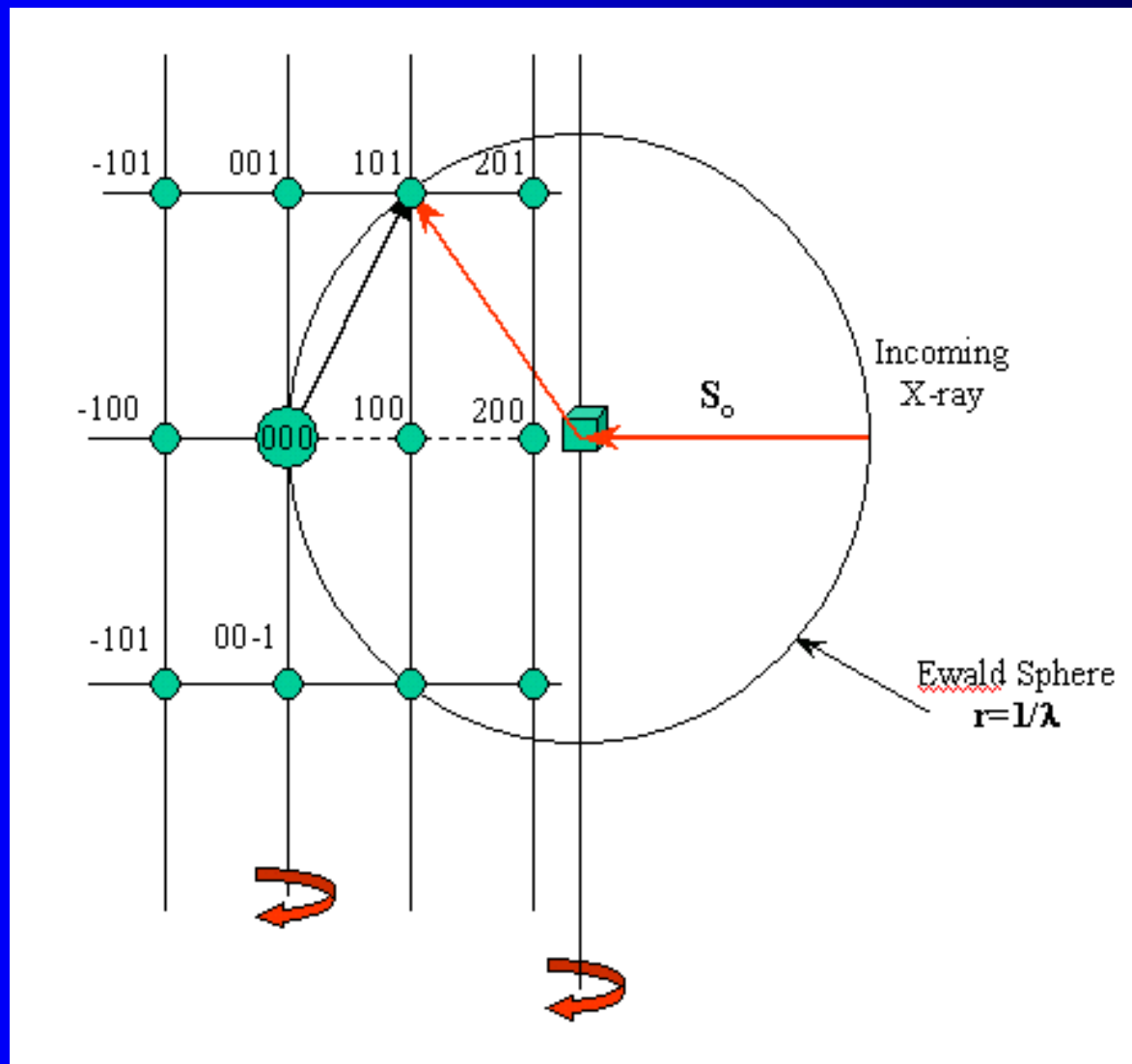

Simulace
reálné
mřížky
hexagonální
ZnS

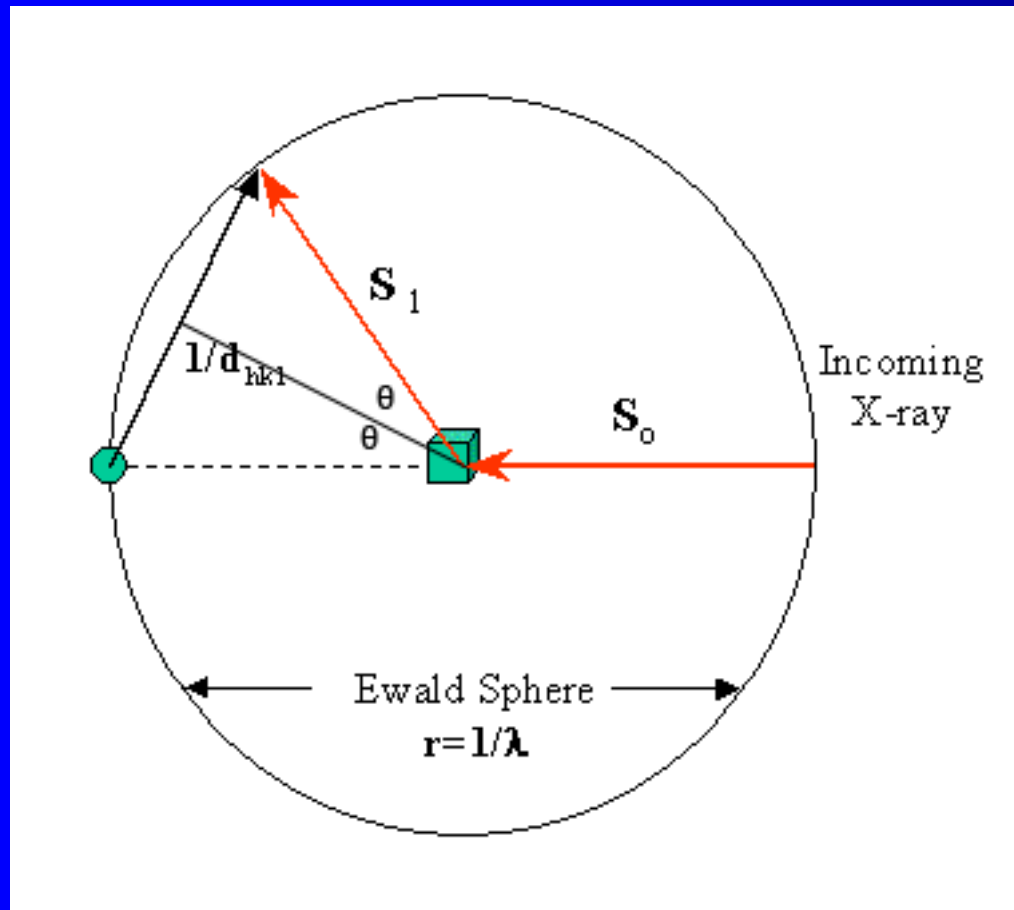
Evaldova konstrukce - sféra

Ewaldova konstrukce – reciproká mřížka

Ewaldova konstrukce – Braggova rovnice

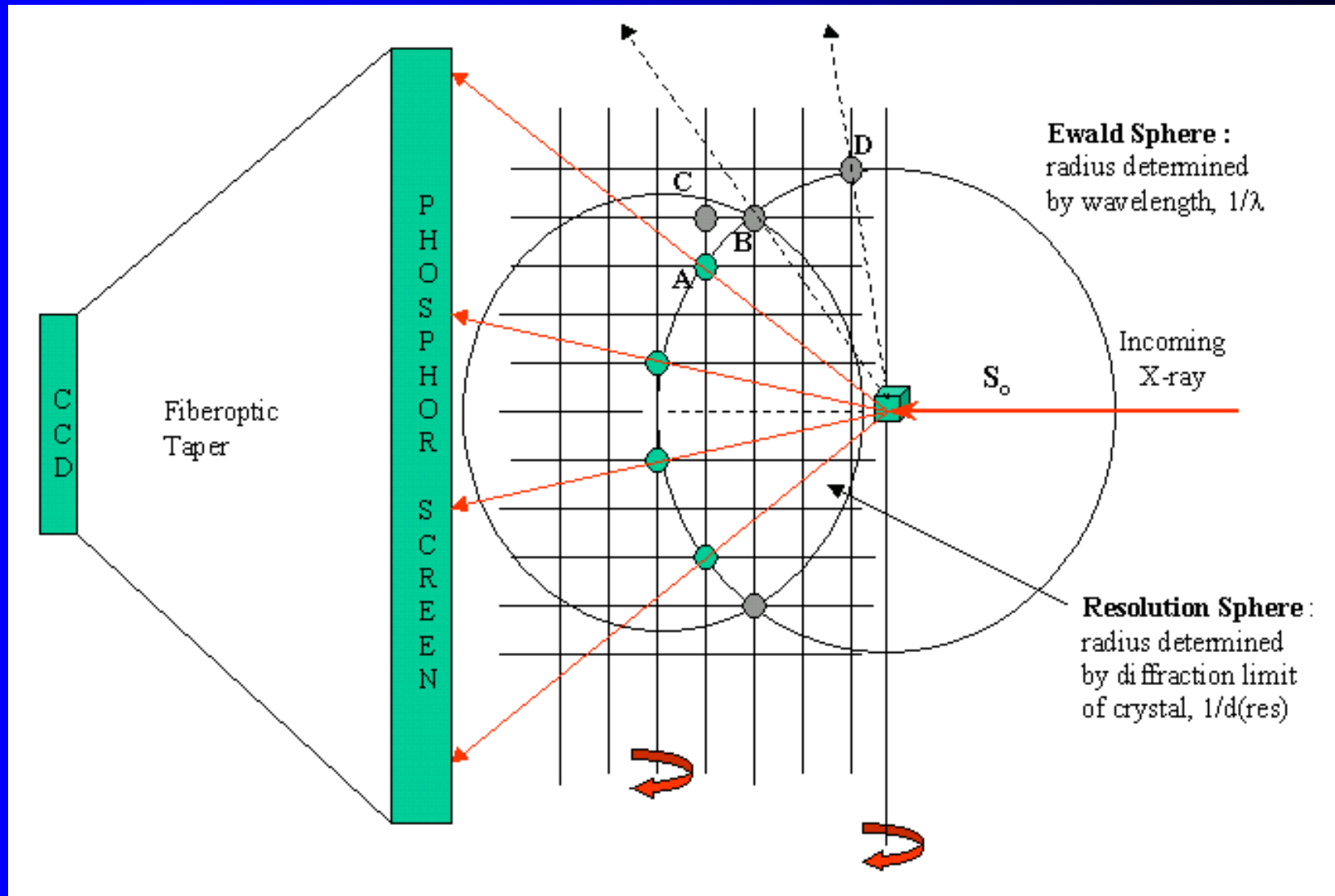

$$\sin(\theta) = (1/2d)/(1/\lambda)$$

$$\sin(\theta) = \lambda/2d$$

$$2d * \sin(\theta) = \lambda$$

Ewaldova konstrukce - experiment

Ukázka programu diffractOgram

The screenshot displays the diffractOgram software interface. The main window is titled "DiffractOgram" and features a 3D visualization of a crystal lattice and its reciprocal lattice. The crystal lattice is shown as a grid of blue spheres, and the reciprocal lattice is shown as a grid of blue dots. A red sphere represents the Ewald sphere, and a yellow circle represents the Debye-Scherrer camera. The diffraction pattern is shown as a grid of black dots on a white background.

The interface includes several control panels:

- Unit cell:** a (3.00 Å), b (4.00 Å), c (5.00 Å), alpha (90°), beta (90°), gamma (90°).
- Reciprocal lattice:** a* (0.33 Å), b* (0.25 Å), c* (0.20 Å), alpha* (90°), beta* (90°), gamma* (90°).
- Lattice:** h max (3), k max (3), l max (3). Buttons: More, Less.
- Parameters:** Omega (42°), Chi (0°), Phi (0°), Lambda (0.60 Å), Precession (0°). Buttons: Reset angles, u v w (0 1 0).
- Animation:** Omega, Chi, Phi, Sequential, Debye-Scherrer, Lambda, Laue, Precession, Angle (0°), Mask.
- Screen:** Size (10 x 10 cm), Distance (4 cm), Flat (selected), Cylindric, Persistent (checked). Buttons: Clear, Help.

diffractOgram - Laueogram

DiffractOgram [min] [max] [close]

Unit cell

a	3.00 Å
b	4.00 Å
c	5.00 Å
alpha	90 °
beta	90 °
gamma	90 °

Reciprocal lattice

a*	0.33 Å
b*	0.25 Å
c*	0.20 Å
alpha*	90 °
beta*	90 °
gamma*	90 °

Lattice

h max	3
k max	3
l max	3

Parameters

Omega	42 °
Chi	0 °
Phi	0 °
Lambda	0.72 Å
Precession	0 °

Animation

Omega	Chi	Phi
Sequential	Debye-Scherrer	
0 ° - 360 °	Speed	
Lambda	Laue	
Precession	Angle 0 °	Mask

Screen

Size	10 x 10 cm
Distance	4 cm
☒ Flat	☐ Cylindric
☒ Persistent	

Unit cell

a	3.00 Å
b	4.00 Å
c	5.00 Å
alpha	90 °
beta	90 °
gamma	90 °

Reciprocal lattice

a*	0.33 Å
b*	0.25 Å
c*	0.20 Å
alpha*	90 °
beta*	90 °
gamma*	90 °

Lattice

h max	3
k max	3
l max	3

Parameters

Omega	42 °
Chi	0 °
Phi	0 °
Lambda	0.72 Å
Precession	0 °

Animation

Omega	Chi	Phi
Sequential	Debye-Scherrer	
0 ° - 360 °	Speed	
Lambda	Laue	
Precession	Angle 0 °	Mask

Screen

Size	10 x 10 cm
Distance	4 cm
☒ Flat	☐ Cylindric
☒ Persistent	

uvw 0 1 0

diffractOgram - prášek

DiffractOgram

Unit cell

a	3.00 Å
b	4.00 Å
c	5.00 Å
alpha	90 °
beta	90 °
gamma	90 °

Reciprocal lattice

a*	0.33 Å
b*	0.25 Å
c*	0.20 Å
alpha*	90 °
beta*	90 °
gamma*	90 °

Lattice

h max	3
k max	3
l max	3

Parameters

Omega	77 °
Chi	52 °
Phi	-109 °
Lambda	0.72 Å
Precession	0 °

Animation

Omega	Chi	Phi
Sequential	Debye-Scherrer	
0 ° - 360 °	Speed	
Lambda	Laue	
Precession	Angle 0 °	Mask

Screen

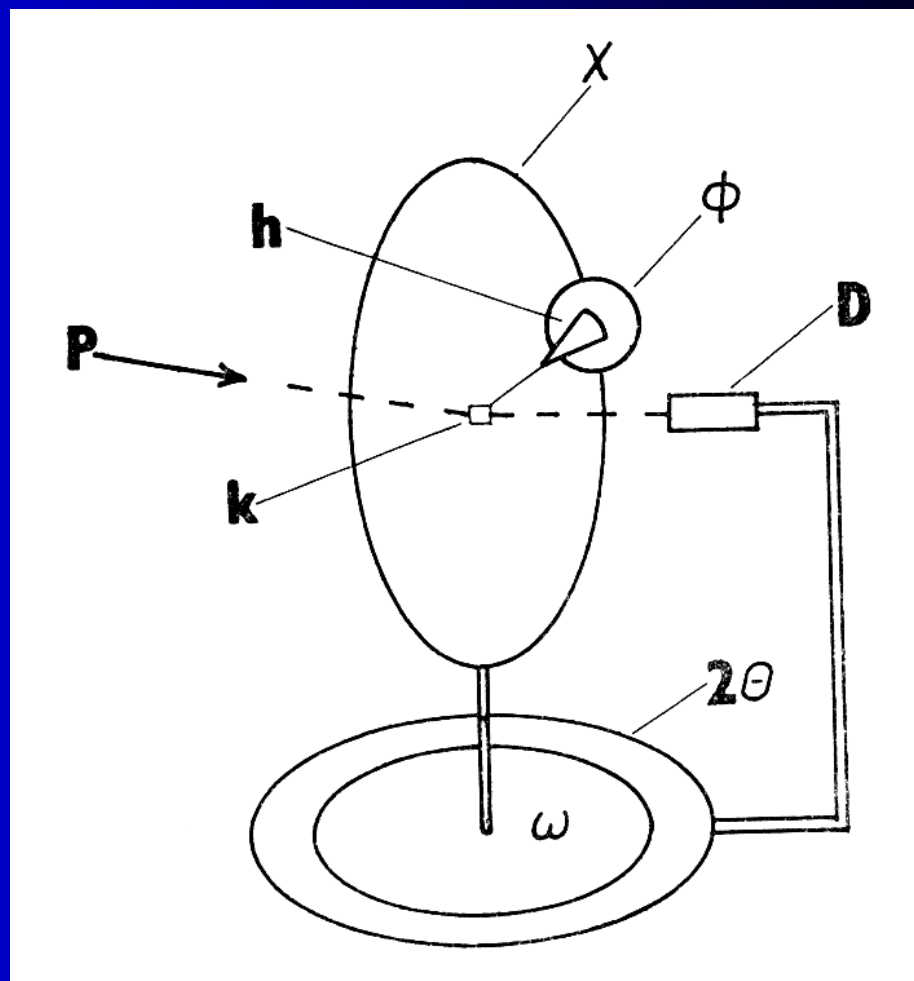
Size	10 x 10 cm
Distance	4 cm
☒ Flat	☐ Cylindric
☒ Persistent	
Clear	Help

uvw 0 1 0

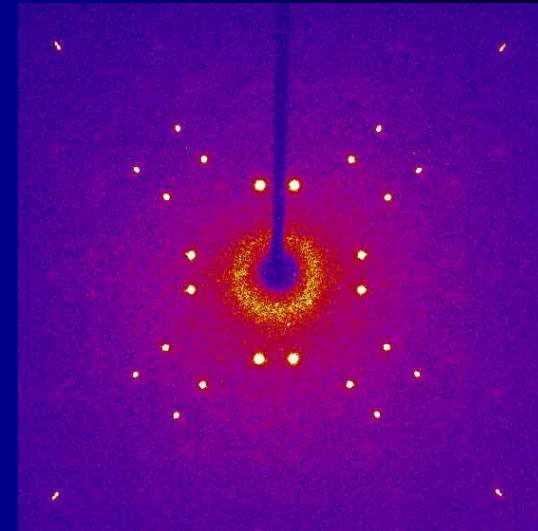
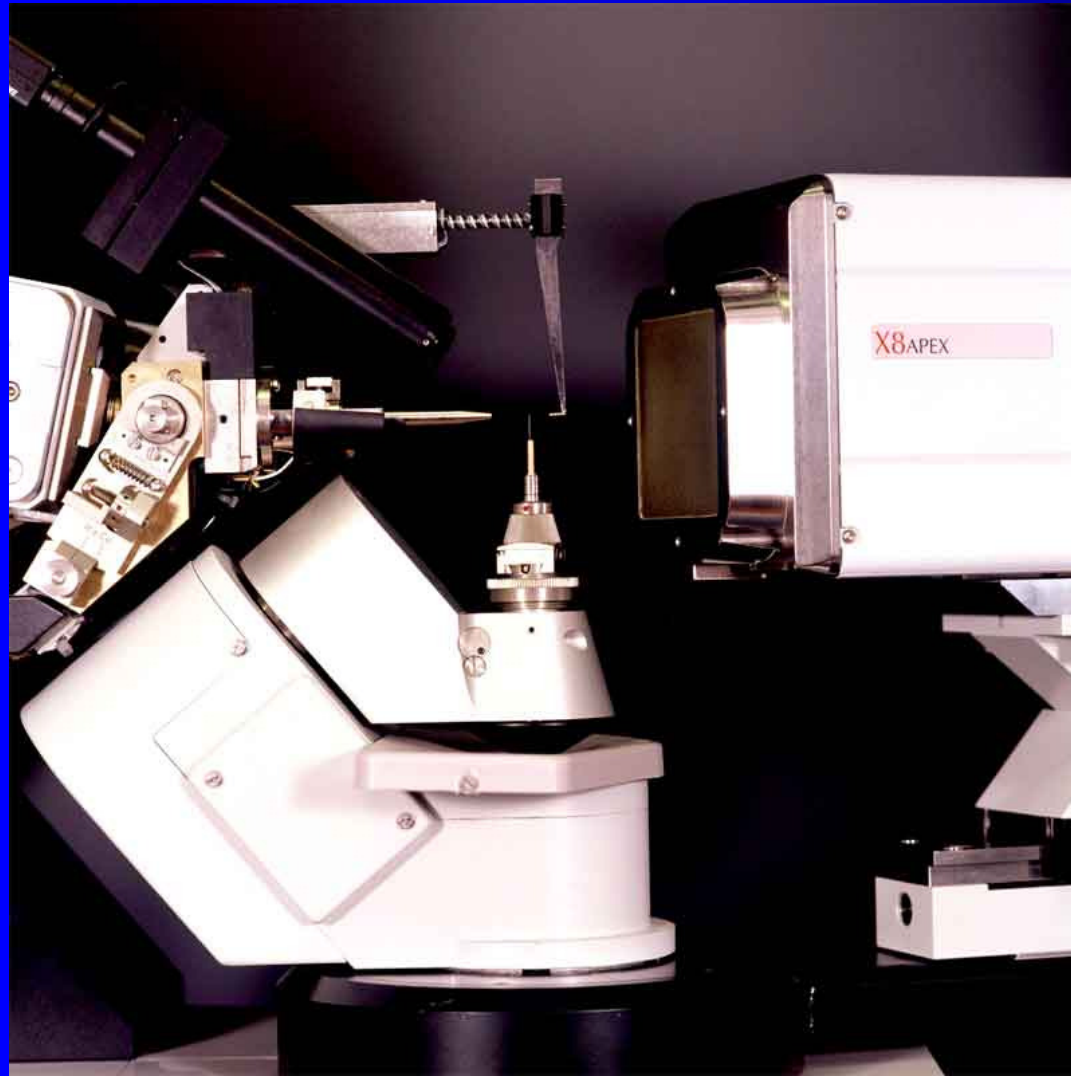
Typy difrakčních experimentů

Název experimentu	Záření	Poznámky
Difrakce na monokrystalu	monochromatické	nutný monokrystal
Monokrystal – Laueho metoda	polychromatické	rychle více reflexí, těžká interpretace
Prášková difrakce	monochromatické	práškové vzorky, ztráta informace o pozici difrakce

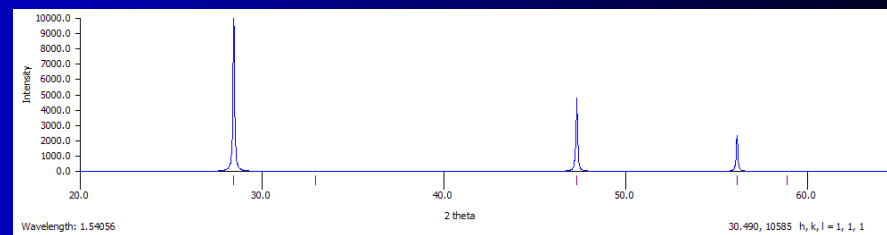
Čtyřkruhový difraktometr

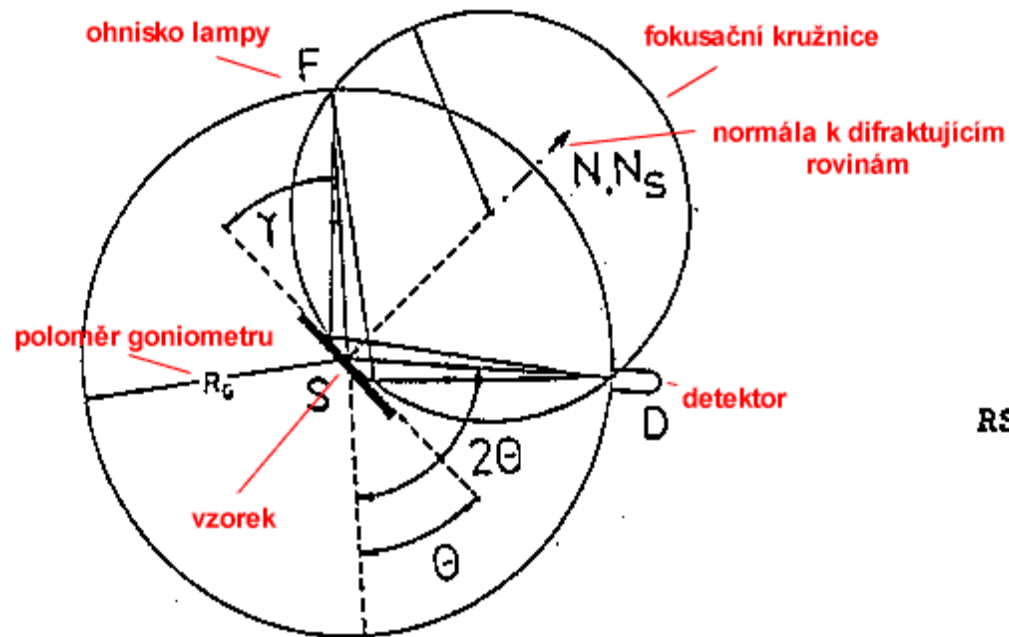
Difraktometr s plošným detektorem

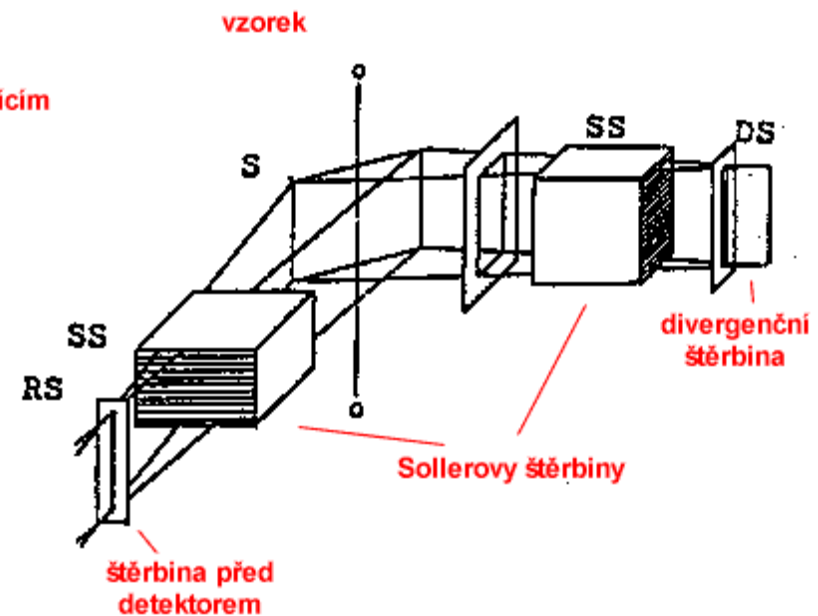
Práškový difraktometr

Práškový difraktometr Bragg-Brentano semifokusační geometrie

Schema Braggovy-Brentanovy geometrie

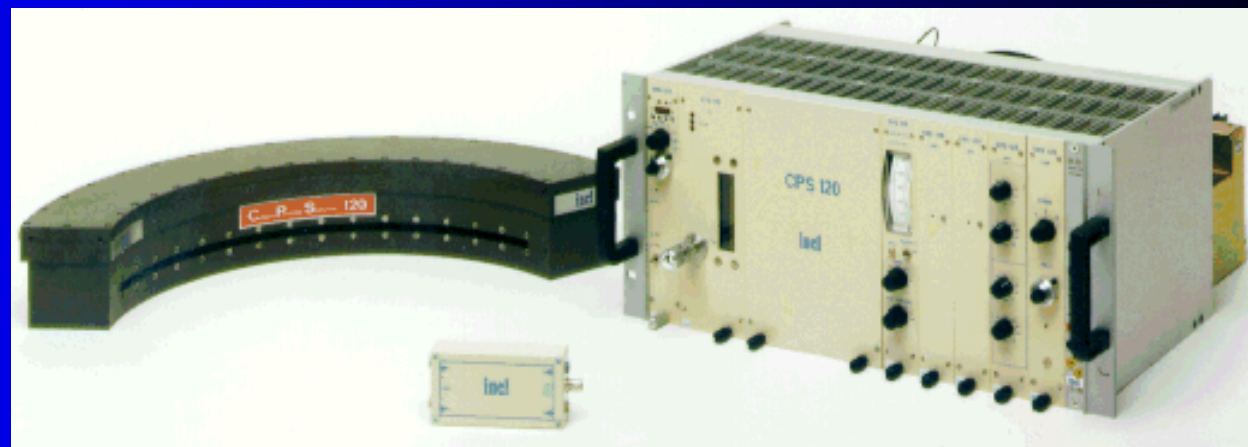
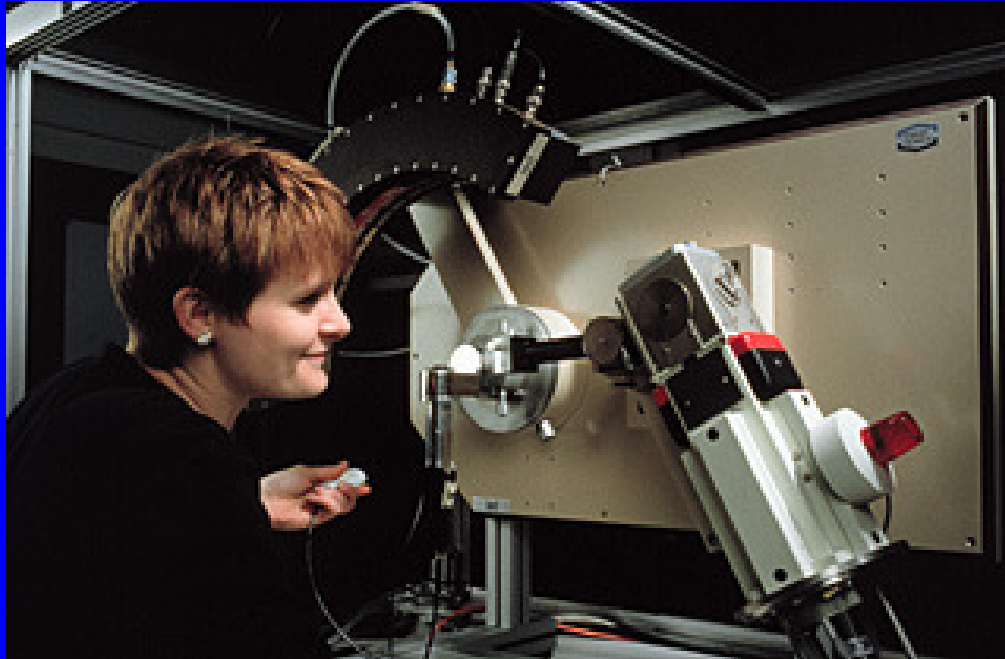
System štěrbin v BB geometrii

Výhody: Intenzita difrakce

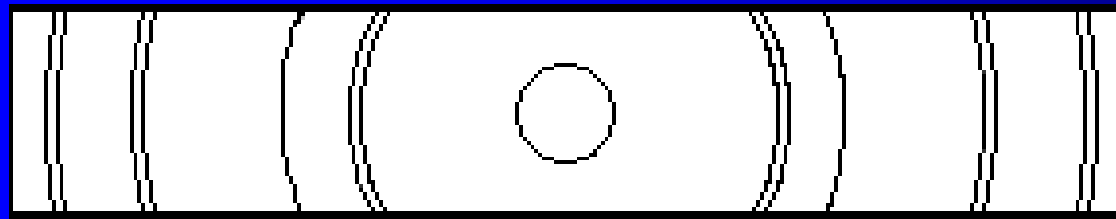
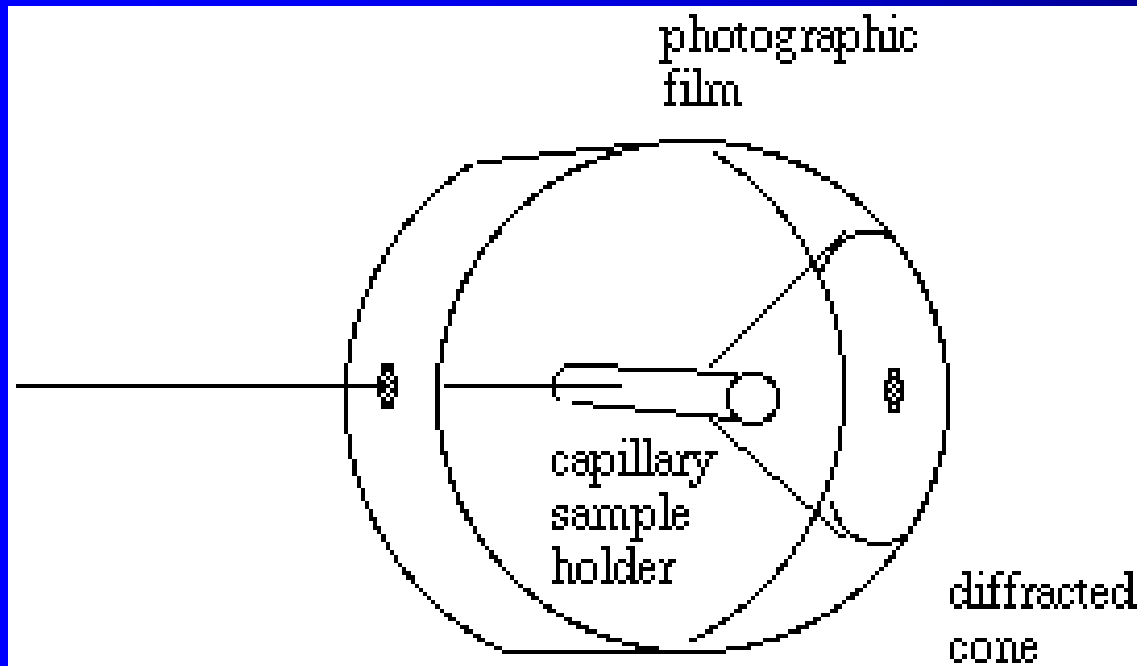
Nevýhody: Preferenční orientace

Vhodné pro rutinní laboratorní měření a identifikaci fází

Práškový difraktometr s pozičně citlivým detektorem

Debye-Scherrer geometrie

Vzorek je v kapiláře

Výhody:

-snížená preferenční orientace

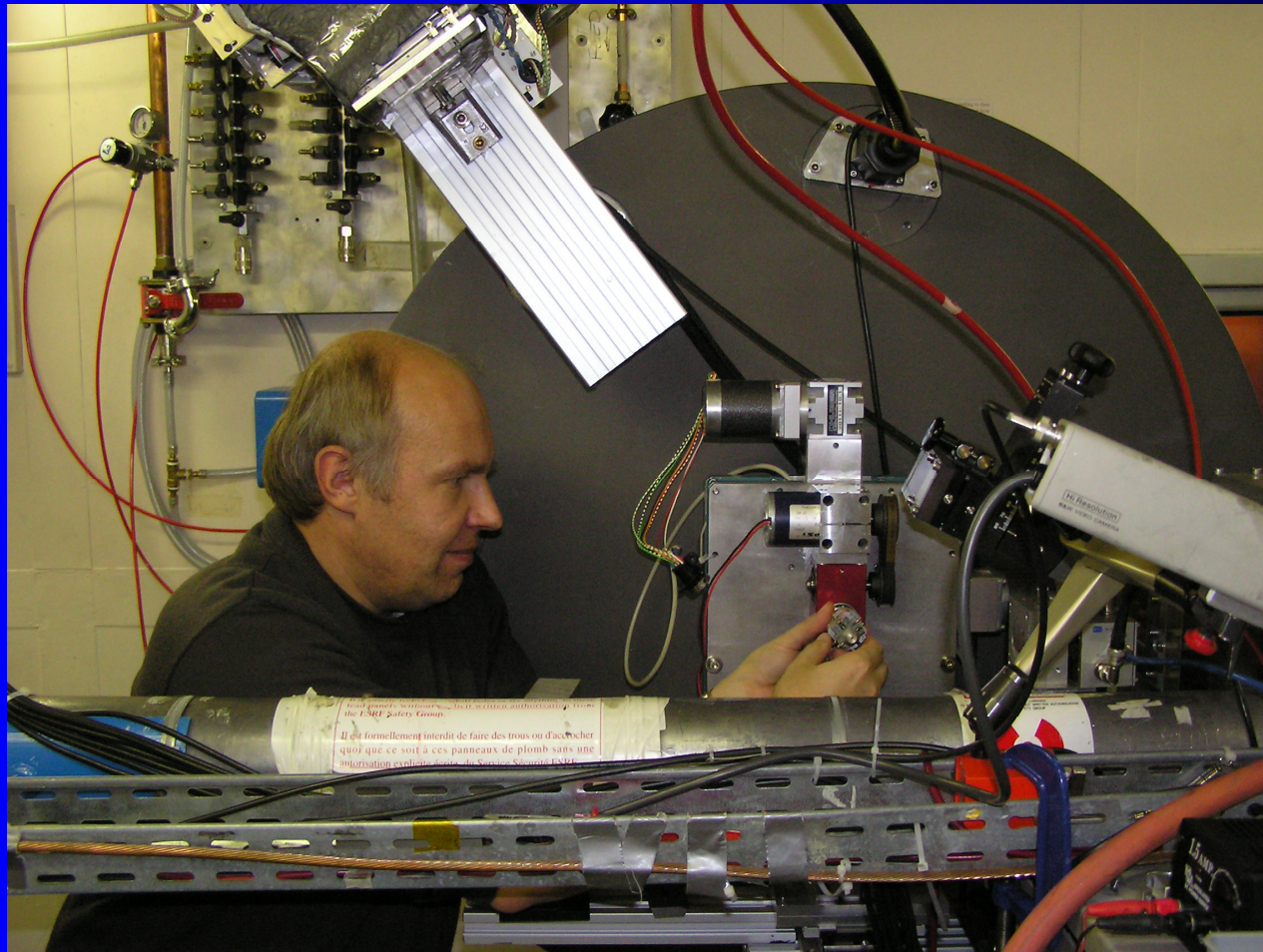
Nevýhody:

-nízká intenzita

Vhodné pro
synchrotron a řešení
struktury

Debye-Scherer difraktometr

Difraktometr s Debye-Scherer geometrií na zdroji ESRF Grenobl